

КОРЕЛЯЦІЯ ПОБУТОВОЇ МОВИ ТА МОВИ НАУКИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Як було показано вище, феномен “міграції” слів та термінів супроводжує взаємопроникнення культур різних народів протягом всієї історії існування людства. Цей феномен відіграє особливу роль в останнє десятиліття, оскільки посилюються тенденції до глобалізації в загальноцивілізаційному розвитку. Мова як один із суттєвих проявів людського буття та важливий комунікативний засіб перебуває на вістрі зазначених процесів і втягується в них, часто відіграючи роль їхнього каталізатора. Сучасний розвиток науки, новітньої комп’ютерної техніки й інформаційних технологій породжують все нові види штучних мов, за рахунок чого розширюється соціокультурний простір кожного народу, пронизуючи всі сфери життєдіяльності соціуму. Проте поява штучних мов не знецінює природної мови. Навпаки, остання часто слугує бар’єром для проникнення і в науку, й у повсякденне життя слів, які знижують культуру мовлення, засмічуючи його недолугими надуманими термінами. Наукова та побутова мови тісно переплітаються, співіснуючи як у повсякденному житті людей, так і в галузі науки, живлячи одна одну своїми мовленнєвими засобами. Тому виникає потреба вивчити, в яких формах та якими шляхами здійснюються процеси взаємодії цих мов на сучасному етапі розвитку людської цивілізації. Для досягнення зазначеної мети слід розглянути такі питання:

1. Побутова мова як джерело формування наукових термінів. Повсякденне мовлення й жаргон.
2. Маргінальність понять і термінів у міждисциплінарних науках та суміжних дослідженнях.
3. Трансформація змісту наукових термінів у процесі їх повсякденного вжитку.

Побутова мова як джерело формування наукових термінів. Повсякденне мовлення й жаргон

Щоб виявити, яким чином буденні слова можуть використовуватися в процесі побудови науки, треба розібратися в сутності побутової мови і специфіці мови науки, прослідкувати процес їхнього взаємовпливув історико-культурному розвитку. Для цього звернемося до відповідних праць провідних лінгвістів, філософів та вчених. В. фон Гумбольдт звертав увагу на те, що джерелом природної мови є повсякденна спільна діяльність людей у процесі освоєння ними світу. Він писав, що “мова є не що інше, як доповнення мислення, прагнення підняти до ясних понять враження від зовнішнього світу і неясні ще внутрішні відчуття, а із зв’язку цих понять добути нові” (В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию – С.304-305). А отже, мова повинна сприйняти подвійну природу світу й людини, щоб передати їх взаємну дію одне на одного, вміщуючи сутність їх обох у своїй власній стихії.

Таким чином, В. фон Гумбольдт наголошував на тому, що процес творення природної мови був стихійним і разом з тим одночасним. На відміну від місця проживання людей, клімату, релігії, державного устрою, звичаїв, які певною мірою можуть бути відділеними від нації, мова є явищем зовсім іншого походження – вона в єдності своїх елементів є самим диханням, душею нації. “Сума всіх слів, мова, - говорив він, - це світ, який лежить між світом зовнішніх явищ і внутрішнім світом людини” (Там само. – С.304). Окремі слова формуються не ізолювано одне від одного, а одночасно, оскільки лише в своєму взаємозв’язку вони здатні репрезентувати відтворювану ними реальність.

Досліджуючи виникнення природної мови, В. фон Гумбольдт прийшов до висновку, що вона не може виникнути інакше ніж відразу й раптово, мова одразу стає єдиним цілим. Проте до цього моменту виникнення власної мови народи йдуть довгим і важким шляхом. У цьому процесі вони відчують на собі перехресний вплив інших народів, сприймають значимі для себе елементи їхньої мови й таким чином формують власну мову (Там само. – С.308-309). Потреба бути зрозумілим змушує народ звертатися до вже існуючих мов, і перш ніж

цивілізація ще більше об'єднає народи, мови довго залишаться надбанням окремих племен. Лише загальноцивілізаційні процеси приводять до змішування цілих мов і запозичення окремих слів та мовних виразів, що, в свою чергу, впливає на зміну живої повсякденної мови кожного народу.

Далі студентам слід пригадати раніше вивчений матеріал і звернути увагу на дві форми мовлення – усну та письмову, виявити витоки їхнього формування та встановити співвідношення між ними. Дослідники відмічають, що кожна національна мова має складну структуру, яка включає в себе: просторіччя (або буденну мову), літературну мову, діалекти та жаргони (див.: М.И.Ильяш. Основы культуры речи. – С.16). Про повсякденну мову та її функціонування вже йшлося вище, а тому зупинимось більш детально на особливостях літературної мови. Витоками її формування В. фон Гумбольдт називав живу народну мову. Він вважав, що літературна мова “часто буває лише штучним, несамостійним творінням, яке завдяки власній мові виходить за її межі” (В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – С.325). Це викликано тим, що будь-який народ у повсякденному житті спостерігає багато чудових явищ, які могутнім, повним сенсу потоком прориваються лише в повсякденному мовленні народу. В літературну ж мову і літературні твори цей потік енергії потрапляє здебільшого в ослабленому й збідненому вигляді.

Він порівнював виникнення літератури з утворенням закостеніння в старіючому людському скелеті: в той момент, коли звук, що вільно ллється в мовленні та співі, виявляється замкнутим у в'язницю письма, мова піддається спочатку так званому очищенню, потім збіднюється і приходить до своєї смерті, незважаючи на все своє багатство. Буква не терпить нічого, що виходить за її межі, вона приводить в заціпеніння ще недавно свободне й багатоманітне, існуюче поряд з нею розмовне мовлення, придушує його вільне виверження, його різноманітні форми, кожен його крихітний нюанс, який образно позначає модифікації, залучені народною мовою (Там само. – С.325-326). Проте В. фон Гумбольдт називав це зло неминучим, оскільки лише літературна мова, закріплюючись у письмі, здатна до вдосконалення.

В сучасних лінгвістичних дослідженнях побутує інша точка зору на літературну мову. Так, М.І.Ільяш вважає літературну мову вищою, найбільш досконалою формою народної мови, оскільки літературна мова має високий ступінь нормованості на всіх своїх рівнях. Він вказує на складну структуру самої *літературної мови*, яка включає в себе *кодифіковану* літературну мову та *розмовне мовлення*. Перша - є системою, всі одиниці якої строго нормовані, зафіксовані в словниках, довідниках і навчальних посібниках, рекомендованих для обов'язкового вивчення. Розмовне ж мовлення характеризується менш суворими літературними нормами, більшою варіативністю мовленнєвих одиниць (М.І.Ільяш. Зазначений твір. – С.16-17). Це не суперечить поглядам В. фон Гумбольдта, на літературну мову, бо в його часи в ній ще не виділялися структурні підрозділи.

Для функціонування літературної мови характерні усне та письмове мовлення. *Усне мовлення* – це мовлення, яке звучить, промовляється, виражається за допомогою звуків і сприймається органами слуху. Як уже говорилося вище, усне мовлення виникає історично раніше, ніж письмо (тобто власне мова). Усне мовлення, як правило, спонтанне, непередбачене, а звідси – його синтаксична непередбачуваність, невисока вимогливість до вибору мовленнєвих засобів (проте це не стосується усного мовлення під час лекцій, судових засідань, парламентських промов, дипломатичних стосунків і інших офіційних заходів). Зате усне мовлення є більш виразним в емоційному відношенні, оскільки супроводжується такими допоміжними засобами, як інтонація, жести, міміка, паузи тощо і здійснюється в конкретній ситуації. Вони несуть у собі допоміжну інформацію.

Письмове мовлення – це мовлення, зафіксоване на якому-небудь предметі (папері, пергаменті, камені тощо) за допомогою спеціальних графічних знаків, які зображають звукові одиниці мовлення, і сприймається органами зору. Це вторинна стосовно письмового мовлення форма існування та функціонування мови. Як правило, письмове мовлення обмірковується, обробляється заздалегідь, а отже, воно – більш синтаксично впорядковане, більш точне в оформленні й передачі думок, більш багате в лексичному та граматичному відношеннях. На

відміну від усного, письмове мовлення є майже завжди монологічним і не залежить від реакції й відповіді на нього адресата. Частіше за все адресат буває невизначеним (якщо, звичайно, не йдеться про лист конкретній особі). Не можна плутати поняття “письмове мовлення” та “книжна мова”, оскільки в другому випадку йдеться про кодифіковану літературну мову, а не про саме письмо. Так само не є тотожними й поняття “усне мовлення” та “розмовне мовлення”, бо розмовне мовлення може виражатися не лише в усній, але й у письмовій формі.

М.М.Бахтін зазначав, що літературна мова, як і буденна, постійно змінюється, бо історичні зміни літературних стилів нерозривно зв’язані зі зміною мовленнєвих жанрів. Він писав: “Літературна мова – це складна динамічна система мовних стилів; їхня питома вага і їх взаємовідношення в системі літературної мови перебувають у безперервній зміні. Ще більш складною і на інших засадах організованою системою є мова літератури, до складу якої входять і стилі нелітературної мови” (М.М.Бахтин. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – С.255). Таким чином, М.М.Бахтін відмічав ще більшу складність феномену літературної мови, розрізняючи навіть *літературну мову* та *мову літератури*. При цьому ускладнюється й зв’язок між повсякденним мовленням та літературною мовою, він опосередковується історичними змінами в культурі, а отже і в мові народу. Зокрема, М.М.Бахтін показав, що “в кожному епоху розвитку літературної мови задають тон певні мовленнєві жанри, притому не лише вторинні (літературні, публіцистичні, наукові), але й первинні (певні типи усного діалогу – салонного, фамільярного, гурткового, сімейно-побутового, громадсько-політичного, філософського та ін.). Будь-яке розширення літературної мови за рахунок різних позалітературних шарів народної мови неминуче зв’язане з проникненням в усі жанри літературної мови (літературні, наукові, публіцистичні, розмовні і ін.) більшою чи меншою мірою й нових жанрових прийомів побудови мовленнєвого цілого, його завершення, врахування слухача чи партнера і т. п., що веде до більш чи менш суттєвої перебудови і поновлення мовленнєвих жанрів” (Там само. – С.256). Проникнення в літературну мову різних нелітературних засобів повсякденної мови пожвавлює першу, значною мірою

позбавляє її монологічності, включаючи в неї різні типи розмовно-діалогічних жанрів.

Із значною долею вірогідності можна припустити, що виникнення літературної мови стало підґрунтям для формування мови науки, причому, в першу чергу, виокремлення кодифікованої літературної мови. Як відомо, мова виконує як комунікативну, так і пізнавальну функції. Це стосується і мови науки, й побутової мови, оскільки навіть в останній фіксуються певні властивості, ознаки, відношення оточуючого людей світу. Звичайно, наукова мова якісно відрізняється від побутової, бо в буденних уявленнях людей (а отже, й у буденній мові) не схоплюються внутрішні й суттєві зв'язки між властивостями предметів і явищ та між предметами. Слова побутової мови ковзають по поверхні явищ, але все ж таки вони дають певні знання про дійсність, з якою люди взаємодіють у процесі життєдіяльності. Зафіксовані в повсякденній мові елементи знань не претендують на достовірність, точність, однозначність тощо. Проте вони виступають основою для виникнення та розвитку наукових знань, які вимагають відповідної спеціальної термінології. Тому зазвичай у науці говорять не про слова, а про наукові терміни, які вимагають точності, строгої визначеності, однозначності, обґрунтованості.

Перш ніж застосовуватися в науці, слова повсякденної мови повинні бути позбавленими цілого ряду властивих їм асоціативних зв'язків, і перш за все - їхніх емоційних зв'язків (С.Б.Бураго. Мелодия стиха. – С.69). Якщо слова буденної мови виникають *стихийно* в процесі спілкування людей в різних сферах суспільного буття і виражають чуттєво-емоційне ставлення їх до світу, то наукові терміни *цілеспрямовано* формуються вченими в галузі тієї чи іншої науки й повинні розкривати сутність досліджуваних предметів та явищ. Наприклад, слова “час”, “простір”, “відстань” і інші сформувалися ще в часи, коли основною формою знання була міфологія. У відповідних міфах через ці слова виражалось чуттєво-емоційне переживання людьми світу, їхнє уявлення про початок і кінець світу, про життя та смерть, про тимчасовість і вічність тощо. Оскільки в кожній окремій культурі по-різному ставилися до цих смисложиттєвих проблем, вказані слова допускали різне тлумачення. Ставши надбанням науки, вони отримали

статус наукових термінів, більше того, набули математизованої форми. Зокрема, відомі зі школи закони Ньютона виражають строгі математичні (кількісні) залежності часу, простору, руху один від одного.

Аналізуючи співвідношення наукової та повсякденної мови, В. фон Гумбольдт писав, що одні й ті ж слова можуть вживатися в кожній з них, проте це слововживання буде різним. Наукова мова є одночасно й діловою, тоді як повсякденна є природною, більш свobodною, бо вільне спілкування сприяє розкутій сприйнятливості духу. Наукове вживання слів використовується тільки в науках, які оперують чисто логічними побудовами, а також у деяких галузях та методах природничих наук. До наукової та ділової мови він відносив і галузь красномовства, вважаючи, що обидва зазначені різновиди мови “стосуються одного класу, оскільки кожен з них прагне, знищуючи своєрідність мовного матеріалу, використати останній лише як знак. Але при науковому вживанні мова застосовується в тій галузі, де це доречно, що й досягається усуненням суб’єктивного характеру кожного виразу, або, швидше, прагненням налагодити душу цілком на об’єктивний лад. Того ж принципу дотримується й спокійна та розсудлива ділова мова” (В. фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. – С.321). Отже, однією з основних ознак наукової (і ділової) мови він вважав її об’єктивність.

Таким чином, наука, використовуючи слова повсякденної мови, вносить в їхній зміст суттєві уточнення, підкорює вже іншим зв’язкам, ніж це було в побутовій мові. Їхній зміст при науковому вживанні не має майже нічого спільного з початковим, а тим більше, коли на ґрунті повсякденних слів формується штучна мова. Як зазначає сучасний німецький філософ мови К.-О.Апель, “в результаті... легітимації штучної мови через мову повсякденну, відбувається досить бажане уточнення “значень” повсякденної мови - ніби підноситься до степеня термінологічна загостреність, зачатки якої – завдяки науковим дефініціям – містяться вже у самій повсякденній мові” (К.-О.Апель. Язык и истина в современной ситуации философии // К.-О.Апель. Трагсформация философии. – С.41). В кінцевому ж рахунку, зміст точних понять, введення яких

стає можливим за рахунок зміни значень, запозичується з мислення, яке оперує значеннями побутової мови.

Проте не можна вважати, що навіть наукові терміни мають виняткову однозначність, оскільки в різних наукових теоріях, в різних контекстах вони мають сенс, який узгоджується зі змістом і науковою мовою відповідної галузі науки. Так, термін “функція” має різний зміст у математиці, фізиці, біології, економічній теорії, соціології, педагогіці, лінгвістиці тощо (студенти мають змогу навести власні приклади вживання одних і тих же наукових термінів у різних сферах наукового знання, техніки, технології і т.п.). Ця різноманітність контекстуальних зв’язків наукової термінології, однак, не заплутує справу наукового пізнання, а, навпаки, сприяє як розвитку відповідних галузей науки, так і наукової мови, розширюючи межі її вживання. Проте, з іншого боку, процес формування науки, на думку М.Фуко, приводить до того, що слово, текст стають відображенням реальності та діяльності, зв’язаної з цією реальністю, тобто перетворюються на допоміжні знаряддя (М.Фуко. Слова и вещи. – С.105). Отже, їхній онтологічний статус вироджується в суто пізнавальний (гносеологічний).

Окремим рядком слід сказати про так звані *жаргони* повсякденної та наукової мови. Жаргон – у перекладі з французької мови - означає мовлення якої-небудь соціальної чи професійної групи, що відрізняється від загальновживаної мови особливим складом слів та виразів, які називають *жаргонізмами*. Іншими словами, це умовна мова, зрозуміла тільки в певному соціальному середовищі. У слова “жаргон” є двійники, до яких можна віднести, наприклад, *сленг*. Жаргон – явище досить давнє. Воно притаманне багатьом (якщо не всім) культурам і, в свою чергу, поділяється на різновиди залежно від його носіїв. Розрізняють жаргони вчених з різних галузей науки (і в кожній він свій), медиків, шкільний жаргон, студентський, є також тюремний жаргон, жаргон водіїв тощо (Е.Г.Рабинович. Риторика повседневности: Филологические очерки. – С.14-15). На відміну від повсякденної мови та мови науки, жаргон породжується не суто мовними закономірностями, а соціальними обставинами. Але як і в перших, окремі його слова та вирази часто виходять за межі соціальної групи, яка їх породила. Наприклад, слово “кайф”, яке з’явилося в середовищі наркоманів,

стало досить загальноповжитим в інших соціальних групах, особливо – молодіжних. Звичайно, тут не можна говорити про те, що слова того чи іншого жаргону виступають основою для формування мови науки чи літературної мови, але вони побутують у суспільстві і дають певні можливості для дослідження особливостей відповідної соціальної групи.

Маргінальність понять і термінів у міждисциплінарних науках та суміжних дослідженнях

Висвітлюючи це питання, студенти мають звернути увагу на те, що сучасній науці притаманні не стільки процеси диференціації, скільки інтеграції. Хоча кожна окрема наука виробляє власну термінологію, інтеграційні процеси ведуть до “міграції” термінів одних наук в сферу інших. Як уже зазначалося, наукові терміни відрізняються від слів своєю однозначністю. Але це не означає, що термін, який застосовується в різних науках, має одне й те ж значення. Як вірно зазначає російський лінгвіст В.Г.Степанов, “терміни, як правило, є елементами певної теорії, а їхнє значення – це їхнє місце в даній теорії” (В.Г.Степанов. Язык. Литература. Поэтика. – С.92). Це означає, що відповідний термін набуває того змісту, який характеризує відповідну теорію чи галузь науки. Наприклад, термін “знак” у математиці виражає кількісну характеристику об’єктів (число, інтеграл, диференціал тощо); у лінгвістиці – букву, тире, кому, лапки і т.п.; в етиці – моральні відношення (знаки поваги, довіри і т.д.).

На стиках різних наук виникають нові наукові галузі, в яких досліджуються спільні проблеми або об’єкти. Ці науки дістали назву *міждисциплінарних* і почали формуватися переважно в другій половині ХХ століття. До них належать соціолінгвістика, психолінгвістика, синергетика, інформатика, теорія систем, теорія управління та інші. Характерною ознакою їх функціонування є значна гнучкість термінів, якими користуються ці науки. Вони ніби балансують на краях суміжних наук, роблячи більш доступними для вивчення відповідні проблеми. Не випадково такі терміни називають *маргінальними* (від латинського *marginalis* – той, що перебуває на краю, на межі). Вони виступають могутнім фактором

інтегрування наукового знання, взаємопроникнення не лише термінів, але й наукових ідей.

Яскравим прикладом маргінального терміну є *“інформація”*. Як науковий термін він оформився в математиці й означав *знакову оболонку знання*. Пізніше цей термін став широко вживатися майже всіма вченими в різних галузях знання, де інформацію стали тлумачити більш широко, ніж у математиці – як *повідомлення, дані, знання, на підставі яких приймається відповідне рішення*. Тобто в більшості наук термін *“інформація”* став виконувати роль *засобу* пізнання. Але виникнення кібернетики як науки про управління надало цьому терміну онтологічного статусу, оскільки інформація стала об’єктом дослідження як об’єктивного світу, так і суб’єктивної реальності.

Нині цей термін органічно вплетений в тканину й природничих, і соціогуманітарних наук. Щоправда, кожна з наук чи міждисциплінарних її галузей вкладає в цей термін той зміст, який більш точно відповідає контексту відповідної науки. У другій половині ХХ століття сформувалася нова міждисциплінарна наука – *інформатика*, яка створює технологію роботи з інформацією. Вона дозволяє переробляти інформацію, перекладаючи її з мови оригіналу на мову математичних символів та знаків на підставі того, що інформаційні процеси підкоряються одним і тим же закономірностям, незалежно від природи інформації (біологічної, технічної, мовної і т.п.). На цьому ґрунті розпочалися процеси інформатизації, а з широким впровадженням персональних комп’ютерів – і комп’ютеризації суспільного життя. Нині майже не залишилося галузей науки, сфер виробництва, побуту тощо, де б не застосовувався термін *“інформація”*.

Іншим прикладом маргінальності наукового терміну є *“дискурс”*. При розгляді попередньої теми вже говорилося, що термін *“дискурс”* був вироблений у філології для позначення органічної частини певного тексту. Проте з формуванням філософії структуралізму, деконструкції, постмодернізму цей термін *“перекочував”* не лише у філософію, але й інші соціогуманітарні науки та галузі знання. Зокрема, широкоживаним стало словосполучення *“дискурсивна практика”*, який увів до філософського вжитку М.Фуко (М.Фуко. Археологія

знання. – С.118). Ним нині послуговуються також при оцінці будь-якого текста: літературного, математичного, природничо-наукового, історичного і т.д. Особливого розповсюдження термін “дискурс” набув у сучасній науці. Зокрема, В.М.Розін застосовує його до характеристики всієї технократичної діяльності. Він вважає, що до технократичного дискурсу входять не тільки науковий текст і наукова діяльність, а також ціла система інститутів, які працюють на сучасну науку й техніку. Сюди ж він відносить і “особливий спосіб блокування всіх тих розмов, які працюють проти техногенної цивілізації” (В.М.Розін. Типы и дискурсы научного мышления. – С.214). Очевидно, що таке розуміння дискурсу виводить значення цього терміну далеко за межі початкового його значення як частини текста.

Часто вживаним у різних науках став термін “*архетип*” (архе – в перекладі з грецької мови – початок, основа), введений у психологію несвідомого К.Юнгом. У нього архетип – це зміст колективного несвідомого, образ, який постійно повторюється в ході історичного розвитку скрізь, де виявляється повністю творча уява. Тобто це деякі загальні образи поведінки та мислення, взірці колективного несвідомого, які ще не піддані ніякій свідомій обробці, а отже, являють собою безпосередню психічну данність. Реальний прояв архетипів у повсякденному житті – це наявність міфів, казок, таємних учень, магій тощо. Термін “архетип” з психології перейшов у філософію, літературознавство, психолінгвістику, еколінгвістику, екопсихологію і т.д. Але в цих науках він вживається в іншому значенні. Наприклад, К.Хюбнер застосовував його в епістемології (теорії знання). Для нього *архе* означає елемент традиції, який відтворюється у мисленні та діяльності наступних поколінь (наприклад, у музиці – це лейтмотиви). Таким чином, архетип він вже не зв’язує з несвідомим, як К.Юнг, а розуміє як форму життя, яка лежить в основі знань і досвіду наступних поколінь (К.Хюбнер. Истина мифа. – С.77-78). А тому в нього перехід від міфу до науки ґрунтується на строгому науково-теоретичному аналізі реальності й істинності міфу. В літературознавстві термін “архетип” використовують, наприклад, для аналізу літературних творів, у яких використовуються міфологічні образи.

З виникненням міждисциплінарної науки синергетики, яка досліджує складні, відкриті, нелінійні, нерівноважні, самоорганізовані системи, її терміни: “точка біфуркації”, “ентропія”, “дисипативна структура”, “флуктуація”, “нелінійність”, “атрактор” і інші стали широко використовуватися не тільки в природничонаукових, але й соціогуманітарних галузях знань. Так, в історичній науці говорять, що передреволюційна ситуація в тій чи іншій країні стає “точкою біфуркації” (роздвоєння), коли неможливо з великою точністю передбачити, яким з двох можливих шляхів піде розвиток історії, хоча у фізиці термін “точка біфуркації” означає наявність двох рівнозначних можливостей стану фізичної системи після флуктуації (випадкового відхилення) від деякого напрямку руху (наприклад, відхилення в рівномірному розподілі частинок у газі чи рідині).

Подібних прикладів можна наводити чимало, оскільки, як говорилося, процеси інтеграції різних галузей науки, наукового знання та та позанаукових форм інформації пронизують усі складові життєдіяльності людей. Інша справа, що деякі терміни вживаються в тій чи іншій сфері неправомірно, затьмарюючи суть справи. В таких випадках важливо визначити точний зміст терміну та його відповідність контексту, в якому цей термін використовується. В цій справі необхідно залучити знання з лінгвістики, логіки та конкретної науки, яка послуговується відповідною термінологією.

Особливої обережності вимагає застосування термінології штучних мов, до яких належать мова математики, мова логіки, мова інформатики, комп’ютерна мова тощо. Найбільш доречним є вживання штучних мов у тих галузях науки, які здатні до формалізації й математизації: в механіці, фізиці, хімії, астрономії, геології та інших природничих науках, а також економіці, політекономії, деяких розділах соціології (зокрема, при обробці даних соціологічних досліджень). Але надмірне їх застосування в соціальних чи гуманітарних науках приводить як до викривлення відповідних теорій, так і до збіднення матеріалу, що досліджується. Наприклад, в 70-ті роки і вітчизняні, й зарубіжні психологи прагнули оформити результати своїх досліджень у математичні формули, зокрема, при визначенні типів темпераменту конкретної людини (скільки він містить процентів флегматичного типу, скільки – сангвінічного, скільки – холеричного, скільки –

меланхолічного). Згодом вчені самі відмовились від надмірного використання математизованих способів дослідження психічних явищ, оскільки з їхньої уваги вислизали якісні характеристики психічної діяльності людини, які не вкладалися в прокрустове ложе математичних формул.

У 80-х – 90-х роках минулого століття в зв'язку з поширенням персональних комп'ютерів вчені різних галузей науки надмірно захопились процесами комп'ютеризації навіть тих галузей знання, в яких значною мірою представлені невербалізовані складові досліджуваної реальності, зокрема, при вивченні мисленнєвої діяльності людського мозку. Вчені різних галузей науки, які займаються дослідженням інтелектуальної діяльності людини, прагнули побудувати штучний інтелект за допомогою кібернетичних пристроїв та комп'ютерів (всім відома серія шахових партій між чемпіоном світу з шах Г.Каспаровим та суперкомп'ютером). Перша хвиля ейфорії від виграної комп'ютером партії змінилася розчаруванням і більш тверезим висновком, що ніякий штучний інтелект не здатен замінити, а тим більше перевершити за інтелектуальними здібностями, мозок людини, оскільки сам штучний інтелект створюється людиною, яка постійно його удосконалює.

Як зазначає Дж.Сьорл, комп'ютером моделюється лише *формальна структура* (виділено нами. – Л.Д.) послідовності нейронних збуджень в синапсах, але не моделюється той бік функціонування мозку, який якраз і має значення, а саме: каузальні властивості мозку, його здатність продукувати інтенціональні стани (Дж.Серл. Мозг, сознание и программы // Аналитическая философия: Становление и развитие – С.389). Ніякий, навіть наймогутніший комп'ютер не здатен відтворити у вигляді знаків штучної мови інтуїцію, ментальні образи, творче натхнення, неусвідомлювані, підсвідомі складові мисленнєвої діяльності людини. Це зв'язано з тим, що комп'ютерні програми пишуться за допомогою математичної мови, описанню якою піддаються лише кількісні характеристики діяльності людського мозку. При описанні ж зазначених якісних здатностей мислення людини маніпуляція формальними символами позбавлена будь-якого сенсу.

Трансформація змісту наукових термінів у процесі їх повсякденного вжитку

Зміст цього питання теми впливає з попереднього матеріалу. Студентам слід розглянути зворотній вплив наукової термінології на функціонування повсякденної мови. Причини та шляхи проникнення слів і термінів, вироблених наукою, можна пояснити перш за все відповідним типом культури суспільства, історичним періодом розвитку останнього, загальним рівнем освіченості громадян у відповідному суспільстві, характером зв'язків між наукою та іншими сферами суспільного буття людей. Входження наукових термінів до повсякденного вжитку є яскравим свідченням того, що наука є одним із соціокультурних феноменів, який перебуває в нерозривних зв'язках з усією культурою суспільства. Інша справа, що ці зв'язки можуть бути більш або менш тісними, але вони неодмінно є. Навіть в умовах середньовіччя, коли наука й учені зазнавали переслідувань з боку церкви, наукові терміни так чи інакше виходили за межі власне наукового функціонування. Зокрема, ними послуговувалися священники в своїх проповідях щодо ворожості тих чи інших наукових теорій, і, зокрема, теорії геліоцентризму М.Коперніка та Дж.Бруно. Непрямо, побічно, це також є свідченням суспільної цінності науки.

Загальновідомо, що наука виникає в суспільстві у відповідь на запити виробничої сфери. Тому впровадження її теорій, сформульованих за допомогою відповідних наукових термінів, у виробничу діяльність сприяє входженню цих термінів спочатку до лексикону тих людей, які безпосередньо займаються реалізацією відповідних наукових розробок. Наприклад, термін “супутник” використовувався спочатку конструкторами, інженерами й робітниками в процесі побудови цього літального апарату в умовах надзвичайної секретності. А після виведення першого штучного супутника на навколоземну орбіту й прилюдне повідомлення про цей факт даний термін швидко увійшов до повсякденної мови всього суспільства, а також до інших мов. Згодом цим терміном у побутовому вжитку стали позначати не тільки відповідний літальний апарат, але й застосовувати у переносних значеннях. Так наприклад, подружжя інколи

називають “супутниками життя”. Цим же словом іменують людину, яка йде поруч. В таких випадках говорять: “Моїм супутником був N.”.

Проте не лише безпосередня виробнича діяльність людей впливає на проникнення наукових термінів до повсякденної мови. Надзвичайно важливою ланкою є так зване *повсякденне філософствування* людей, тобто роздуми щодо смисложиттєвих проблем, таких як: час і вічність; життя, смерть та безсмертя; з чого почався світ; відношення людини й природи тощо. Особливе емоційне напруження викликає обговорення питання про межі людського існування, а отже – про час на побутовому рівні. Термін “час” був вироблений ще в античній натурфілософії, а з виникненням Новоевропейської науки (XVII-XVIII ст.ст.) він став основним терміном механіки та фізики й означав тривалість існування чи руху тіл, яка визначалася кількісними параметрами. У такому вигляді цей термін застосовується й сучасними науками, хоча уявлення про сутність часу та його характеристики, звичайно, змінилися.

А в повсякденний вжиток слово “час” повернулося в дещо зміненому вигляді і стало багатозначним. Воно стало метафорою, яка використовується у певних лінгвістичних прийомах. Наприклад, розхожими фразами стали такі: “марнування часу”, “розподіл часу”, “крадіжка часу”, “ми виявляємося поза часом”, “час не жде”, “час лікує”, “час проходить”, “час летить, біжить”, “час повзе”, “наш час вийшов”, “ми просимо час зглянутися на нас”, “ми обігнали час”, “питання не на часі”... Цими та подібними фразами насичена повсякденна практика будь-якої мови, і в даних випадках значення слова “час” не вимірюється лише кількісними параметрами, а несуть глибоке, суто людське навантаження, зв’язане з переживаннями, емоціями, почуттями, передчуттями людей. Саме в такий спосіб люди передають свій фізіологічний, морально-етичний та психічний стан, своє відношення до тих чи інших особистих і суспільних подій, до оточуючого світу й до самих себе. У використанні слова “час”, як бачимо, яскраво виявляється єдність чуттєвого та раціонального, вербалізованого й невербалізованого моментів мовленнєвої діяльності. Особливе ж емоційне напруження викликає його застосування у співвідношенні зі словом “вічність”.

Студентам бажано розглянути використання й більш сучасних наукових термінів в повсякденній мові. Так, при розкритті попереднього питання йшлося про “міграцію” наукового терміну “інформація” з математики в інші науки. Але цей термін став загальноживаним не лише у науковій сфері, а глибоко вкорінився у побутовій мові. Зокрема, можна нерідко почути навіть від студентів такий вираз: “спілкування – це обмін інформацією” (насправді ж спілкування – це сукупність відносин між людьми в усіх сферах життєдіяльності, і не завжди в цих відносинах передається інформація). У даному випадку слово “інформація” отримує інше, ніж у науці, значення, яке розмиває межі наукового терміну. Саме досить розмите буденне значення має цей термін, наприклад, у виразі “засоби масової інформації”. Але коли йдеться про “інформатизацію суспільства” або про “інформаційне суспільство”, то даний термін повертає собі первісне значення, хоча й застосовується широким загалом людей. В такому випадку мається на увазі широке впровадження інформаційних технологій, які ґрунтуються на математичних принципах інформатики як науки, в різні сфери життя.

Так само наукова термінологія, яка зв’язана з програмним забезпеченням роботи комп’ютерів та пристроїв до них (“вінчестер”, “електронна плата”, “біти”, “байти”, “мегабайти”, “гігабайти”, “оперативна пам’ять”, “дискети”, “файли”, “макроси”, “форматування”, “діалогове вікно”, “сенсорна панель”, “принтер”, “модем”, “інтерфейс”, “монітор”, “Інтернет”, “Веб-сторінка” та багато інших), стала *повсякденною супутницею* (ще одне значення терміну “супутник”) нашого життя. Більше того, комп’ютеризація та широке користування всесвітньою мережею Інтернет породили новий тип жаргону – так званий *комп’ютерний сленг*. Майже всі користувачі комп’ютерними мережами знайомі з жаргонізмами “*пентюх*” (Pentium – марка мікропроцесорів фірми Intel), “*зависання комп’ютера*” (ситуація, яка унеможлиблює подальшу експлуатацію комп’ютера), “*місяська*” (мишка), “*флор*” (жаргонна назва дискет та дисководів для них), “*“біла” збірка*” (комп’ютер зібрано в США або Західній Європі), “*“жовта” збірка*” (зібрано в країнах Південно-Східної Азії) і т.п.

Таким чином, якщо співставляти застосування наукових термінів у їхньому власному значенні з функціонуванням цих же термінів у побутовому обігу, то

можна дійти наступного висновку: наука вимагає чіткого встановлення місця кожного з термінів у тій чи іншій теорії й тлумачить їх однозначно в кожному окремому випадку; повсякденне ж використання наукових термінів допускає неоднозначність, розмитість їх тлумачення, які спираються не тільки на чисто логічні засади мисленнєвої діяльності, але й на чуттєво-емоційні, образні складові ментальності людини. При цьому не можна говорити, що повсякденне тлумачення цих термінів є більш багатим, ніж суто наукове, оскільки образність, багатство переживань та емоцій людини нерідко переключають увагу на випадкові, другорядні риси того чи іншого явища. Наукове ж пізнання фокусує увагу на найсуттєвіших, закономірних властивостях досліджуваних об'єктів, а тому на перший погляд абстрактні наукові терміни здатні більш глибоко проникнути в сутність цих об'єктів. Разом з тим, виявлені побутовим вживанням деяких наукових термінів інші, ніж у науці, їх значення нерідко приводять до того, що вони виконують евристичну функцію. Тобто вони можуть служити джерелом нових наукових пошуків і відкриття нових явищ у природі та суспільному житті.

Так, Нобелівський лауреат у галузі фізики та хімії бельгійський вчений І.Пригожин вказав на евристичні можливості побутового та філософського обігу терміну “час”, про який говорилося вище. В своїй праці “Час, хаос, квант” він разом з І.Стенгерс здійснив наукове “перевідкриття часу”, під яким вони стали розуміти нове уявлення про сутність часу як наукового терміну нової галузі сучасної фізики – нерівноважної термодинаміки. Вчені показали, що якщо в класичній фізиці І.Ньютон термін “час” характеризував динамічні закони Всесвіту, які відображали еквівалентність між минулим і майбутнім, то фізика нерівноважних процесів, що характеризує стан більшості існуючих систем (природних і соціальних), розглядає незворотність часу, неможливість відтворення початкових умов руху систем у майбутньому.

Вони зв'язують це нове розуміння часу з тим, що у світі не існує явищ, у розвитку яких немає ніяких відхилень. Більше того, вони доводять, що навіть найменші випадкові відхилення від початкових заданих параметрів здатні породити нові, до того ж непередбачувані, явища, зокрема, такі як вихори, коливальні хімічні реакції, лазерні випромінювання тощо (І.Пригожин,

И.Стенгерс. Время, хаос, квант. – С.5). У суспільстві такими непередбачуваними явищами можуть бути стихійні революційні збурення, війни, масова міграція населення і т.п. Тобто “перевідкриття часу”, його нове розуміння в науці відкрило шлях до встановлення не динамічних законів, які описують повторювані явища, а статистичних, імовірнісних, що ґрунтуються на врахуванні величезної кількості як основних, так і другорядних (випадкових) параметрів.

Ще одним прикладом евристичності повсякденного значення наукових термінів є вироблені в лінгвістиці терміни “текст” і “дискурс”. В цій науковій галузі вони мають чіткі визначення та межі застосування. Зокрема, традиційно “текст” (у перекладі з латини *textum* - зв’язок, поєднання) визначається в лінгвістиці як послідовність знаків мови, яка утворює єдине ціле і складає предмет дослідження спеціальної науки - лінгвістики текста. Зміст терміну “дискурс” визначався при розгляді попереднього питання, де йшлося про “міграцію” термінів. У середині ХХ століття обидва терміни були запозичені філософськими течіями структуралізму, а потім і постструктуралізму, в яких зазначені терміни не лише застосовувалися в інших, ніж у лінгвістиці, контекстах, а й набули дещо іншого змісту, межі застосування їх стали більш розмитими. А в кінці ХХ століття вони стали вживатися в позанаукових видах інформації: в літературі, музиці, живописі, різних релігійних течіях (особливо сектантського походження), астрології, парапсихології й інших формах паранауки і т.п., об’єднавшись на рубежі ХХ і ХХІ століть у новому феномені духовного життя суспільства – культурі постмодерну. Вони стали соціокультурним оточенням науки й філософії. На цій підставі в останніх були сформовані такі нові терміни епохи постмодерну як “первинні тексти”, “вторинні тексти”, “текстові епохи” тощо, які внесли нове значення у терміни “текст” та “дискурс”.

Отже, той факт, що наукові терміни знаходять своє місце у повсякденній мові, свідчить не тільки про їхню суто наукову цінність, а виявляє їхню роль у культурі відповідного суспільства й відповідної історичної епохи. З іншого боку, введення наукової термінології до побутового обігу слугує підвищенню загального рівня освіченості суспільства, що є яскравим виявом поступальної ходи наукового та культурного прогресу людської цивілізації. Такі терміни, як

правило, проникають у тканину різних національних культур, перетворюючись на загальноцивілізаційні, й тим самим виконують інтегративну функцію. А в сучасному світі вони супроводжують процеси глобалізації в усіх її проявах.

Питання та завдання для самоконтролю.

1. Прокоментуйте вислів В. фон Гумбольдта про літературну мову як штучне й несамотійне утворення.
2. Назвіть основні структурні елементи літературної мови.
3. Яким чином побутова мова виступає джерелом формування мови науки? Наведіть приклади запозичення наукою слів побутового вжитку.
4. Покажіть співвідношення слова і терміну.
5. Розкрийте пізнавальну функцію наукових термінів.
6. Що таке жаргон та які умови його виникнення? Наведіть приклади професійних жаргонізмів.
7. Чим можна пояснити маргінальність деяких наукових термінів?
8. Розкрийте специфіку штучних мов та співвіднесіть їх з природними мовами.
9. Наведіть приклади побутового обігу наукових термінів. Покажіть, яким трансформаціям піддається при цьому їхнє значення.

Список рекомендованої літератури.

1. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. – М.: ACADEMIA, 2000. – с.254-258.
2. Бураго С.Б. Мелодия стиха. (Мир. Человек. Язык. Поэзия) – К.: Collegium, 1999. – С.60-75.
3. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – Введение. – С.13-61.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: ОАО ИГ “Прогресс”, 2000. – С.307-323.

5. Гурко Е. Тексты деконструкции. Деррида Ж. *Differance*. – Томск: Водолей, 1999. – С.5-18.
6. Ильяш М.И. Основы культуры речи. – К.: Вища школа, 1984. – С.16-25.
7. Йолон П.Ф., Крымский С.Б., Парахонский Б.А. Рациональность в науке и культуре. – К.: Наукова думка, 1989. – 73-78.
8. Канке В.А. Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия. – М.: Логос, 2000. – С.94-105.
9. Касавин И.Т. Миграция. Креативность. Текст. Проблемы неклассической теории познания. - СПб: РХГИ, 1999. – С.330-349.
10. Крымский С.Б. Культурно-экзистенциальные измерения познавательного процесса // Вопросы философии.- 1998. - №4. - С. 40-49.
11. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – 31-37.
12. Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. –С.80-122.
13. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант: К решению парадокса времени. – М.: Прогресс, 1999. – С.4-12.
14. Рабинович Е.Г. Риторика повседневности. – СПб: Изд-во Ивана Лимбаха, 2000. – С.13-26.
15. Розин В.М. Типы и дискурсы научного мышления. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С.125-138, с.214-215.
16. Серл Дж.. Мозг, сознание и программы // Аналитическая философия: Становление и развитие. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – С.376-400.
17. Степанов Г.В. Язык. Литература. Поэтика. – М.: Наука, 1988. –С.92-128.
18. Фуко М. Слова и вещи: Археология гуманитарных наук. – СПб: А-сad, 1994. – С.103-110.
19. Фуко М. Археология знания. – К.: Ника-Центр, 1996. – С.107-117.
20. Хабермас Ю. Модерное сознание времени и его потребность в самоудовлетворении // Философские науки. – 1997. - № 2. – С.46-54.
21. Хайдеггер М. Бытие и время. - М.: Ad Marginem, 1997. – С.160-166.
22. Хюбнер К. Истина мифа. – М.: Республика, 1996. – С.77-82.